

György Péter

Miért nincs zsidó képzőművészet Magyarországon

Diaszpóra és művészet címmel rendeztek kiállítást és ahhoz kapcsolódó konferenciát a budapesti Zsidó Múzeum munkatársai, B. Turán Róbert, Thury Levente, és Szegő György. E tárlaton a megítélésük szerint valamiként – többféle

lehetséges osztályozási szempont adódik persze – a zsidósággal összefüggő műalkotásokat mutattak be, amelyek – felteszem – azt hivatottak reprezentálni, hogy a diaszpóra lét az Izraelen kívüli zsidóság adekvát létformája, s amely kategorizálás érvényesíthető a kiállításon szereplő művészek által leélt évtizedekre. A probléma mindössze annyi, hogy ez a koncepció adott-ságként tételezi a diaszpóra fogalmát, érvényes történeti tapasztalatnak tekintti azt, amit én történeti képtelenségnek tartok, s nem pusztán értelmezési, hanem annál súlyosabb, a tények tiszteletben nem tartásával azonos értékű eljárásnak tekintek, s írásom elsődleges célja állításom bizonyítása.

Azt állítom tehát, és ennek megfelelően kritikám lényege az, hogy a kiállítás rendezői saját identitásépítésük közben egy általuk kritizálandónak tartott kategóriát – nevezetesen nyilván az asszimilációt – oly erőteljesen és hevesen bírálták, hogy immár visszamenőlegesen is kétségbe vonták a létét. Holott tény, hogy a XIX–XX. század során a magyar zsidóság világszerte példátlan mélységig asszimilálódott, ez a folyamat immár megtörtént. Utóbb aztán mindezt lehet szerencsésnek vagy szerencsétlennek, szomorúnak vagy helyeslésre méltónak tartani. Az asszimiláció, mint elv ellen – in aeterno modo – persze megannyi jogos kritika megfogalmazható: amelyek jelentős részével én magam is egyetérték. Asszimilálni egy kisebbséget mindig csak egy eleve feltételezett nagyobb közösség nevében lehet és ez mindig megannyi tragédiával jár. Így történt ez a magyar és a nem magyar zsidóság asszimilációjakor is. Ki vitatná, hogy a zsidóasszimiláció – mint minden asszimiláció – a személyiség kolonizálásához vezetett, így például Magyarországon négyszáz hold felett úgymond nem lehetett zsidónak lenni. Ússe fel ki-ki Lesznai Anna Kezdetben volt a kertjét, amely egyébként a klasszikus század eleji asszimiláns nemzedék történetének egyik legnagyobb magyar nyelvű tanúságátétele.

Azt mondani azonban, hogy zsidó asszimiláció nem volt, illetve, hogy káros volt, az képtelenség. Az első ítélet komikus történeti tévedés és a tények minimális tiszteletbentartásának megtagadását jelenti, a második pedig nem különösképp célravezető eljárás. De sajnos összefüggenek, s tagadhatatlan, hogy a mai magyar zsidóság és a mai magyarság soraiban élve – hirtelen – diaszpóráról beszélni egyszerűen annyit jelent, hogy az asszimiláció rosszabb esetben nem is volt, jobb esetben – úgy értem, a tények szempontjából jobb esetben – minék, hiszen mire sem veze-

„Senki sem vitatja persze, hogy az asszimiláns zsidók életében is komoly szerepet játszott a zsidósáruk. Azonban az asszimiláns zsidók identitásának ritka bonyolult és finom struktúráját lefordítani egyetlen dologra, a diaszpóra létre, megengedhetetlen leegyszerűsítésnek tartom.”

tett, lám, ma is a diaszpórában élünk. Nos, mindezt én igen komolyan nehezményezem, s amilyen komoly öröm nekem és mindannyiunknak, hogy ezt a kiállítást a Zsidó Múzeum megrendezhette – ami annyit jelent, hogy ismét lehet és van korlátozhatatlanul szabad zsidó kulturális élet Pesten –, ugyanolyan komolyan bántónak tartom, hogy közmegállapodás érvényűnek tartva és tekintve azt, a tárlat a diaszpóráról mint evidenciáról beszél, holott erről nincsen szó.

A zsidó asszimiláció olyannyira létezett, hogy a kiállításon bemutatott festők jelentős része abban mélysegesen érdekelt volt, s meggyőződés, hogy magukat soha nem tartották diaszpórában élőeknek. Azaz logikailag és emberileg képtelenségnek tartom, hogy egy olyan kategóriát alkalmazzunk rájuk – visszamenőleg –, amely radikálisan eltér egykori identitásuktól. Amilyen mélyen tiszteletben tartom, hogy a tárlat rendezői magukat diaszpórában élőeknek tartják, olyan mélyen ellenzem, hogy ehhez a magánügyükhöz segítségül kívánják híví mindazokat, akiknek az ő elképzelésükhöz semmi közük. Azaz ne sajátítsák ki a magyar asszimiláns zsidóság művészettörténeti hagyományát, próbáljanak meg diaszpórában élni a képtelen és illetéktelen hagyomány megteremtése nélkül. Hiszen – s kifejezetten csak az általam kutatott területekről kívánok szólni – miként képzelheti azt valaki, hogy Vajda Lajost mint diaszpóra zsidót mutassa be, mikor ő Korniss Dezsőt együtt Bartók és Kodály nyomát követte, épp azt akarták, amit elődeik a zenében. Épp elég nagy tragédia, hogy Vajda olyan fiatalon meghalt, és én nem tehetek mást, mint visszaperelném őt a magyar és európai képzőművészet csoportjába, ahol az, hogy Vajda zsidó volt, „mindössze” élettrajzi tény, s ez akkor is igaz, ha az életébe került. Vajda saját magát magyar és európai, illetve világfestőnek tartotta, ha már itt tartunk, kifejezetten multikulturális és posztmodern alkotó volt, aki egyként és egyszerre reprezentálta a szerb, a magyar, a zsidó hagyományokat, s aki képes volt arra, hogy művészetében a zsidó motivika elsőrendűségét kimutassa a szerb és a magyar, illetve a keresztény hagyományokhoz képest, az tényleg nagyon zsidó szemüveggel néz mindent. Vajda épp úgy magyar művész volt, és művészete a magyar képzőművészet része, mint Bálint Endre, Szántó Piroksa stb. alkotásai. Nem lenne ínyemre, hogy az egykori Európai Iskola képzőművészeit évekké-évtizedekkel haláluk után hirtelen új vizsgálatnak vetnénk alá, mondván, lássuk csak, melyikük is élt diaszpórában. Szerintem mindegyikük száműzetésben volt, a moderneket száműzték, s aki most nekilát, hogy Fekete Nagy Bélát elkülönítse teszem azt Barta Evától, az nem pusztán az egykor együtt élőket választja el. De hadd tegyek annyi sze-

mélyes megjegyzést: méltó haragjukat is kiváltaná.

Senki sem vitatja persze, hogy az asszimiláns zsidók életében is komoly szerepet játszott a zsidósáruk. Azonban az asszimiláns zsidók identitásának ritka bonyolult és finom struktúráját lefordítani egyetlen dologra, a diaszpóra létre, megengedhetetlen leegyszerűsítésnek tartom. Más kérdés, hogy a kiállítás e tekintetben kísértetiesen azt a hibát ismételi meg, amelyet Komoróczy Géza és munkatársai a Zsidó Budapest című kötetekkel elkövettek, s amelyet Gerő András nem véletlen marasztalt el ugyancsak a kategorális hibák miatt. A Zsidó Budapest szerzői ugyanakkor nem mentek olyan messze, mint a jelen tárlat rendezői, ők mindössze az integráció manapság érvényesebb kategóriáját kérték számon visszamenőleg a magyar asszimiláns zsidóságon, ami azért legalább akkora képtelenség.

Nem kívánok érveket használni arra vonatkozóan, hogy szimpatikus-e nekem, hogy egy új nemzedék – saját kulturális identitása konstruálásának munkáját végezvén – önmagát számomra hirtelen és mindenféle jog nélkül, diaszpóra életet élőnek tartja. Ez magánügyük, és engem mindössze akkor érintene, ha bárki akadályozná őket eme nemes tévedésük gyakorlatában. A Zsidó Múzeum tárlata azonban közügy, s nem a diaszpóra tévtanát hirdetőik magánügye.

Úgy hiszem, evidensen meg kell értenünk, hogy akármít gondoljunk is arról – zsidók, akármiként és milyen módon zsidók és nem zsidók –, annak történeti hagyománya a kontextus, amelyben gondolkozunk és eszmélkedünk adatott. A magyar kultúra hihetetlen veszteségeket szenvedett el, amikor némelyek arra a kószá gondolatra jutottak, hogy például Szép Ernő nem magyar. Ugyan kérdezzék meg Tandori Dezsőt, mit szólna, ha kedvelt és drága költőjét, Szpéró mellett nagy barátját hirtelen másnak kellene látnia, s kiderülne róla, hogy az nem is az, aki. Meg kell mondanom, hogy a diaszpórahisztéria – mert annak tartom – rémítően emlékeztet Illyés Gyula szörnyű színarabjának elképesztő elvesztésére. Bizony, a Sorsválasztók című antiszemita pamfletra gondolok, hol is a hős, ki arról értesül, hogy ő eddigéi vélt kereszténysége ellenére mégiscsak zsidó, azonnal Izraelba akar menni. Meghökélt fordulat volt ez akkor is, a 80-as évek Magyarországon, épp oly áruklódóan hisztérikus és kirekesztő, mint ez a mostani koncepció.

S most lássuk a kérdés szakmai, művészettörténeti oldalát: ugyan mit jelent a zsidó ebben a vetületben. Nos, a helyzet úgy áll, hogy a zsidó származás nyilván nem elégséges a zsidó művészet csoportjába soroláshoz, már ha az autonóm művészetben még értünk valamit. Ha a zsidó származás elégséges a zsidó művészek közé soroláshoz, akkor nehéz

napoknak nézünk elébe, akkor ugyanis a világ bármelyik idiótájának álmúve autentikus lesz, csak azért, mert valamely nagyszülői – teszem azt – úgymond zsidók. Senki sem gondolhatja, hogy származás vagy hitközséghez tartozás eldönti a vitát: ebben az esetben ugyanis a művészethez szükséges legfontosabb sajátosságtól fosztjuk meg magunk: az individualitástól.

Ha tehát művészetről és nem kultúrantropológiai tanúságtételről van szó, akkor a származás legrosszabb esetben is a szükséges, de nem elégséges feltétel lehet. De tudjuk, hogy még ez sem igaz. A kiállítás rendezői sem vizsgálták, hogy hány származás szerinti zsidó művét állították ki. Ennél a származásnál ők is bölcsőbbek voltak.

Adódik tehát, hogy a zsidó motivika lenne az, amely a zsidósághoz tartozónak sorolhat egy-egy művet. De ezzel a meghatározással megint baj lesz. Ha – ebben az esetben – nem etnológiáról lesz szó, akkor ugyan miért is érdekes, hogy egy művön menóra látható-e vagy épp sábeszdekli. A művészet szempontjából mindegy, hogy mit is ábrázol a kép, lássuk be, hogy a magas művészet mégiscsak univerzalista, modern tradíció, amelyhez való tartozás esetében izléstelen lenne akár a származást, akár a tárgyat vizsgálunk. Vitális példával élve: Moldova Györgyöt én például a homofób, cigánygyűlölő alig írók közé sorolom, akinek épp úgy nincs helye a magyar novellisztika gyöngyszemeit bemutató kötetben, mint a zsidó/magyar irodalom gyöngyszemeinek válogatásában, már ha valaki ilyet készít. Nyersen szólva: végiggondolta-e bárki, hogy a „zsidóság”-hoz való tartozás, illetve a zsidó tematika mint minimum a tárlaton való szerepléshez van olyan idétlen, mint Ilf-Petrovnál a búzaszemekkel festő elvtársak esete. Ugyanis a kiállítás nem valamit akaró, a zsidósággal összefüggő művészeket mutat be, hanem szándéka szerint a zsidóságot, mint diaszpórát kívánja reprezentálni a kiállításon keresztül. A képek jelen válogatása akkor és annyiban értelmes, ha az a diaszpóra létet reprezentálja, azaz kell lennie valaminek, valami jelnek, melyet ők láttak. S én erre valóban vak voltam és leszek. Megjegyzem, hogy e ponton a „zsidóság”, melyet lám én időzójelben említtek, és a zsidók ilyen-olyan problémájának reprezentálása közötti különbség pontosan megfelel az esszencialista és institucionalista művészetelmélet eltéréseinek. Nos, ha van esszenciális művészet, - mert e tekintetben is felmerül a kétség, - a zsidóság, mint esszenciális létező – számomra – nincs. Számomra a zsidóság nem esszencializmus, hanem institucionizmus kérdése. Ugyanúgy, mint a magyarság. S ez már bizony életbevágóan politikai kérdés.

Mert egyébként sokan nehezményez-
zük, ha a magyar esszencializmus za-
varos elméi hirtelen valakit nem tartá-
nak magyarnak, hiába felel meg bár-

mely intézményi elvárásnak. Antisze-
mitának, cigánygyűlölőnek tartjuk azt,
akinek nem elég, ha valaki magyar ál-
lampolgár – mint institúció –, ha arról
van szó, hogy ki a magyar. Azaz: én
nem ismerem el az esszencialista zsidó-
ság élményét a művészettörténet tanú-
ságán át, mert az nem látható. Vagy
lenne bármi, ami zsidó vagy zsidós
Vajda Lajosban, s ami ezért nincs, és ezért
nem is lehet meg Korniss Dezsőben?
Csendesen kérдем: Femes Beck Vilmos
vagy Czöbel Béla, Farkas István mun-
káin hol látható az a zsidó jel? Maga
a kérdés nem szegyenletes-e? S épp a
rosszátétellel vált jóvátételt oly drámai
szépséggel bemutató Erdély Miklós –
az Isten, isten című műalkotásról be-
szélek – művészetében mi volt az a spe-
ciális, amit nem láthattam Bódy Gábor
filmjében, vagy – ha már a Pszichénél
tartunk – nem olvashattam volna Pi-
linszky Jánosnál? Gondolhatja-e bárki,
hogy Pilinszky kihagyható lenne egy
magyar/zsidó antológiából? Hiszi-e
bárki, hogy Pilinszky a holocaust kér-
désében kevésbé autentikus, mint Ker-
tész Imre? Én nem hiszek ebben. Mellé-
kesen Váli Dezső mintegy tíz éven át
festett zsidó temetőket, hívó magyar
katolikus létere. Roppantul szeretném
hinni, hogy Váli épp annyira és azt vet-
te ott észre, amit jó festőként láthatott
meg. Amúgy vallása segíthette őt ab-
ban, hogy lásson bármit is e köveken –,
ahol hitetlennek nehéz mit látnia.
Ugyanúgy tehát, ahogy nem látom be
és nem kedvelem a magyar esszen-
cializmust, úgy nem kedvelem a zsidót
sem. Németh László Kisebbségbenjét,
amely az esszencialisták kézikönyve,
Babits Mihály egy örült kertész látó-
másának tekintette. Az univerzalista,
katolikus Babits, akinek magyarsá-
gát még Németh László sem vonta
kétségbe.

Nos, van egy tárlat Pesten, amely
egyrészt visszavonja az asszimilációt,
ami történelmi tévedés, másrészt alkal-
masint végiggondolatlanul és merő jó-
indulatból, de felépíti a zsidó essen-
cializmust a magyar képzőművészet-
ben, ami szellemileg kissé gyanús, épp
annyira és azért, mint Németh László
erőszakos „lényegkutatása”.

És én mégis azt hiszem, jó, hogy van
ez a kiállítás. Jó, mert tényleg alkalmat
teremt arra, hogy tisztán lássuk a szel-
lemi eltéréseket, tisztán lássuk, ki mi-
lyen közöset vállal és kivel, kinek ki-
hez - mihez van köze. Ami engem illet,
nékem sokféleképp van közöm mind-
azokhoz a művészekhez, akiknek a
munkáit láthatja a néző. Van, akit
kedvelek, van, akit nem. Van, akit kép-
zőművésznek tartok, van, aki eszembe
sem jut. De – eltekintve a kultúr-
antropológiai és etnográfiai aspektustól
– én bizony javarészt magyar képeket
láttam a Zsidó Múzeumban is, a ma-
gyar képzőművészetre jellemző megha-
tározottságokkal. A művészettörténet
lehetséges érvei szerint: az önálló zsidó
identitás, a diaszpóra láthatatlan ma-
radt. S ez a lényeg. Mert úgy hiszem – s
ez már több, mint tudomány és politika
–, hogy azoknak a művészeknek akiket
a Diaszpóra tárlat bemutat – e lángok-
tól ölelt kis ország, az otthonuk. A ha-
zánk. S ez az igazság különösen fénylett
fel épp e kiállításon.